

BUDAPEST RÉGISÉGEI

LII. 2022

BUDAPESTI TÖRTÉNETI MÚZEUM
BUDAPEST, 2022

A kötet a Nemzeti Kulturális Alap támogatásával készült

SZERKESZTETTE

HANNY ERZSÉBET

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG

NÉPESSY NOÉMI

LÁNG ORSOLYA

SZILAS GÁBOR

TEREI GYÖRGY

*Lektorálták Terei György, Tóth Csaba (MNM), Benda Judit, Magyar Károly
a rajzokat a szerzők, Kuczogi Zsuzsanna, Kangyal Orsolya
a fotókat a szerzők, Tihanyi Bencze, Keppel Ákos, Takács Ágoston
az idegen nyelvű kivonatokat a szerzők, Serege Anikó, Loch Ágnes és Horváth Dániel készítették*

Tördelés:

Szilágyi N. Zsuzsa

HU – ISSN 0133–1892

© BUDAPESTI TÖRTÉNETI MÚZEUM, 2022

KIADTA A BUDAPESTI TÖRTÉNETI MÚZEUM
FELELŐS KIADÓ: NÉPESSY NOÉMI FŐIGAZGATÓ

Nyomdai előkészítés és kivitelezés: Kódex Könyvgyártó Kft.
Felelős vezető: Marosi Attila
Megjelent 250 példányban, Book Antiqua betűkkel

BudRég 52. 2022.

SUDÁR BALÁZS

BÁSTYÁK ÉS PASÁK

A budai vár törökkori erődítményeinek építtetői

Buda a késő középkorban egy hatalmas és erős ország közepén feküdt, s aligha kellett komolyabb támadásoktól tartania. Ennek jegyében a vár és a város erődítményeit nem fejlesztették túlságosan intenzíven. Ilyen körülmények között igazi sokot okozhatott, amikor 1526-ban Szülejmán szultán csapatai megjelentek a magyar székváros előtt, s nem csoda, hogy a polgárság azonnal megnyitotta a kapukat. 1529-ben már ostromra került sor, s bár a szultán mindkétszer kivonta erőit a városból, a háborús helyzet továbbra is fennmaradt: 1530-ban újabb támadás következett, amelynek során Szapolyai János király hadai nem csekély török segéderővel kiegészülve védték a falakat Habsburg Ferdinánd csapatai ellenében. Ezek a tapasztalatok vezethettek oda, hogy a vár és a város erődrendszerének megújítása elodázhatatlan feladat lett. Szapolyai János nem csekély energiát fordított erre: megépíttette a déli Nagyrondeállát, az ÉK-i sarkon az Erdélyi bástyát, az ÉNy-in pedig az Esztergomi rondeállát. Talán ekkor épült meg a Híradás-bástya is, amely ma a Halászbástya északi tornyai alatt rejtőzik, és a nyugati falat is ekkor erősíthették meg a Savanyúlevés és a Veli bég bástyák előzményeivel.¹

A törökök 1541 után újabb fejlesztéseket hajtottak végre, így a visszafoglalás korára, 1686-ra a vár erődítettségi képe jelentősen átalakult. A kérdés az, hogy mikor és hogyan. Sajnos a török építkezésekről és azok pontos mibenlétéről meglehetősen kevés információ áll a rendelkezésünkre, segítségünkre lehet viszont az a szokás, hogy az új bástyákat többnyire építőjükről nevezték el, és gyakran építési feliratokkal látták el. Ezek közül három máig fennmaradt, egy pedig Evlia cselebi – egy jeles 17. századi utazó – lejegyzéséből ismert.

Az elnevezésekkel azonban több probléma is adódik. Először is kérdéses, hogy a bástyáknak nevet adó pasák valóban építtetők-e, vagy esetleg „csak” egy korábbi bástya átépítői, renoválói, ne-

tán a korábban megkezdett munkálatok befejezői. A Fehérvári rondella esete mindenképpen figyelemre méltó példa: már a tizenöt éves háború idején született látképeken szerepel, majd Gürdzsi Kennán pasa kezdte építeni (budai beglerbég kisebb megszakításokkal 1658–1663 között), a munkálatokat pedig Kászim pasa fejezte be (1666–1667), az erődilem az ő nevét viseli. Következésképp a közkezen forgó elnevezés a legutóbbi komoly építtetőre, és nem feltétlenül az alapítás idejére utal. Szintén nehézséget jelent, hogy az oszmánok nem használtak vezetékneveket, így nem mindig könnyű eldönteni, hogy egy-egy Ahmed vagy Mehmed nevű építtető pontosan ki is lehetett. E problémába Buda esetében is beleütközünk, és a kérdés nem is oldható meg mindig.

A bástyák török kori elnevezéseit viszonylag kevesi források őrizték meg. A legjobbak a Luigi Ferdinando Marsigli által megszerzett arab betűs térképek, amelyek a neveket biztosan kötik az objektumokhoz is.² Hasonlóképpen hasznos Magliar András hasonló korú látképe³ és egy meglehetősen fantáziadús, de a neveket mégis csak rögzítő török látkép.⁴ Korlátozottabban használható Evlia cselebi leírása 1663-ból: nála ugyan sok megnevezés szerepel, de jónéhányhoz nem csatlakozik semmiféle topográfiai fogódzó,⁵ ugyanilyen problémák terhelik Szilahdár Mehmed történetíró egyébként részletes leírását is.⁶ Elszórtan a török krónikás anyagban is találunk további utalásokat egy-egy épületre. Összességében tehát azt mondhatjuk, hogy a török kor végi elnevezéseket ismerjük jól.

Egészen másfajta segítséget nyújtanak a látképek és alaprajzok, amelyek Buda meghódítása 1541, a tizenöt éves háború ostromai (1598, 1602, 1603), valamint a visszahódító háborúk (1684, 1686)

¹ VÉGH 1997, 298; VÉGH 2015, 24, 27.

² Közli: VERESS 1906, 138–139 között; 143–150.

³ Közli VERESS 1906, 150–151 között.

⁴ F. MOLNÁR 2006.

⁵ EVLIYA 2002, 138.

⁶ SILAHDÁR 1928, I, 942.

idején keletkeztek. Mindezekhez járul Heinrich Ottendorff 1663-ban készített „kémterképe”: a munka nem felmérés, mégcsak nem is látkép, hanem egy Habsburg követ titokban, a jelek szerint a látottak alapján, de emlékezetből készített vázlata.⁷

A legpontosabbak a visszafoglalás idején készült látképek és alaprajzok (pl. Marcel de la Vigne, Domenico Fontana, H. Bredekow, Joseph de Haüy),⁸ amelyek közül több a már visszafoglalt várost ábrázolja, tehát a helyzetkép alapos megfigyelésén alapul, és nyugodt körülmények között készült. Ezek a rajzok szinte teljesen egységesen ábrázolják a vár erődítményeit, a török kori végső állapot tehát jól megismerhető. Ebből kell kiindulnunk, s időben visszafelé követni az erődépítkezéseket – a lehetőségekhez képest. Fontosak Nicolaus d’Hallart 1684-ben készült látképei, mert ezeken a két ostrom közötti fejlesztések – például az Arany és az Ezüst bástya – még nem láthatóak.⁹ Még korábbi állapotot rögzít – sajnos meglehetősen megbízhatatlanul – Heinrich Ottendorff térképe (1663). A tizenöt éves háború idején készült látképeken még erősen érződik a hadmérnöki tudomány fejletlenebb állapota (nb. alaprajzunk nincs is ebből az időből), és a ránk maradt ábrázolások is elsősorban illusztrációs céllal készültek, különféle történeti művek és röplapok szemléltető eszközeként. A célokban mutatkozó különbség minőségi szempontból is érzékelhető, a város tömege, elhelyezkedése többnyire helyesen került ábrázolásra, a részletekkel azonban annál több a baj. Mindemellett néhány esetben egyes objektumok léte vagy nem léte jól megfigyelhető rajtuk, így mindenképpen haszonnal bírnak. A legnagyobb karriert Wilhelm Dillich metszetei futották be, amelyekről rengeteg másolat vagy utánrajzolt változat készült. Maga Dillich összesen három rajzolt közölt, a leggyengébb minőségű 1600-ban jelent meg, és az 1598. évi ostromot ábrázolja.¹⁰ Nézőpontját tekintve nagyon hasonló, de mégis sokkal realisztikusabb az 1602. évi ostrom 1606-ban megjelent képe,¹¹ amelynek elforgatott, madártávlativá alakított változata 1609-ben jelent meg.¹² Ezen a korábbiakhoz képest új információk is megjelennek, főképpen a vár déli és nyugati oldalát tekintve.

Az 1598., az 1602. és az 1603. évi ostromokról számos további rajz – és nyomukban metszet – készült (pl. Siebmacher, Mair), amelyek – pontatlanságaik ellenére – szintén fontos tanulságokkal járnak.¹³

Még korábbi fázist képviselnek a Buda elfoglalása (1541) és visszafoglalási kísérlete (1542) idejéből származó ábrázolások. Ezek közül Erhard Schön metszete képvisel különösen nagy értéket.¹⁴ A látképek időrendje valamelyest mutatja a vár erődítményeinek kiépülési dinamikáját is, a török építetőkre vonatkozó információkkal együtt pedig kirajzolódik a vár török kiépítésének üteme.

Remélhetnénk, hogy a török bürokrácia – a pénztári naplók vagy a fontos ügyek defterei – további útmutatásokkal szolgálnak. Sajnos érdemi adatok eddig nem kerültek elő, de néhány feljegyzés mégis bepillantást enged az erődítmények építési és karbantartási ügyeibe. Tudjuk például, hogy a 16. század derekán egy építész (*mimár*) és nyolc építőmestert (*benná*) fizetett a kincstár, nem is rosszul: utóbbiak napi 15 akcsét, egy várkatonára zsoldjának háromszorosát kapták kézhez.¹⁵ Ők végezték a karbantartási munkálatokat, de úgy tűnik, hogy a nagyobb építkezéseket is: egy feljegyzés szerint a pesti erődítmények tornyain dolgoztak. De rendszeresen kellett javítaniuk a várkapukat, vagy például a tornyok zsindelezését is. A nagyobb munkákhoz a teljes tartományból összegyűjtötték az ácsokat és kőműveseket, akár több százat is. A kétkezi munkát pedig erre a célra kirendelt napszámosok, *dzserahórok* végezték.¹⁶ Valószínűleg a nagyobb feladatokat külön erre a célra kinevezett felügyelők irányították. 1558-ban például Mahmúd bég szilaktár vette fel a kincstári kiutalásokat a várépítési munkálatokra,¹⁷ 1608-ban Mehmed Oszmán kapott tímárbirtokot azért, mert Buda védelménél majd javításánál serénykedett,¹⁸ 1684-ben pedig egy udvari aga, Szijávus volt a munkálatok felelőse.

Végezetül szóljunk néhány szót a terminológiáról. A törökök fogalmai szerint a budai belsővár (*icskale, kale-i enderún*) a hajdani királyi palotával volt azonos. A középső vár (*ortahiszár, kale-i vaszat*) a hegytetőn fekvő, fallal körülvett polgár város. Külsővárnak tulajdonképpen a szintén fallal övezett Víziváros számított, amit egyébként leginkább nagy városnak (*büjük varos*), míg a töb-

⁷ OTTENDORFF 1943.

⁸ RÓZSA 1963, no 21, 27, 71, 88, 98; VÉGH 2015, C.4.1., C.5.1., C.5.2.

⁹ RÓZSA 1963, no 15, 70, 77, 118.

¹⁰ RÓZSA 1963, no 40.

¹¹ RÓZSA 1963, no 43.

¹² RÓZSA 1963, no 115.

¹³ RÓZSA 1963, no 5, 74, 87.

¹⁴ RÓZSA 1963, no 1.

¹⁵ DÁVID-FODOR 2005, 248–249.

¹⁶ FODOR 1981.

¹⁷ FEKETE-KÁLDY-NAGY 1962, 332, 338, 347.

¹⁸ VELICS 1886, 398.

bi településrészt, például a Tabánt külvárosnak (*varos*) nevezték. Az erődelemekre alapvetően két szó, a *tábijje* és a *kule* volt használatban. Előbbi inkább bástyának volna fordítható, utóbbi pedig toronynak. A kortársak is így érezték, Andreas Magliar térképének legendájában a *kulénak* a *torre*, a *tabijjének* a *baloardo* felelt meg. A gyakorlat azonban nem ez volt. Elsődlegesen mindenféle védműre annak magasságától és alakjától függetlenül is a *kule* szót használták. A *tábijje* a 17. században jelent meg, és talán inkább a sokszögű, tehát a hagyományos kerek formától eltérő építményekre alkalmazták. Így szerepel például Marsigli térképén: *tabijjének* csak az Arany, az Ezüst és az Erdélyi bástyát titulálták. Máshol azonban teljes a zűrzavar, például Magliar látképén, ahol Kászim pasa bástyája *tábijje*, míg a Földbástya vagy a déli nagyrondelta *kule*. Egyes oszmán szerzők csak – az előkelőbbnek, választékosabbnak tűnő – *tábijje*, míg mások kizárólag a *kule* szót használták. Röviden: a kifejezéseket nem használták következetesen, az elnevezésből az erődelem jellegére nem következtethetünk. Magam a továbbiakban – az egyébként ezen erődelemekre nem pontos, de bevett – *bástya* szót fogom használni.

Budával kapcsolatban a forrásokban felmerül a *bölmé* szó is, amely ma osztófalat jelent, és nyilván osztás, tulajdonképpen erődítményszakasz értelemben szerepelhetett a török időkben is. (A modern építészetben kazamata, alul lévő kis szoba értelemmel bír.)¹⁹ A Vízivárosban Evlia szerint az Áhurluk, a Tojgun pasa, a Szülejmán pasa, a Horosz kapu, továbbá az újkapu bölméje ismert. Hogy teljes legyen a zűrzavar: ez utóbbit Marsigli térképe a városfalakon kívül jelzi.

Mindezek után lássuk, hogy mit tudunk az egyes budai bástyák építési idejéről!

ALI PASA BÁSTYÁJA (=VÍZI BÁSTYA)

A bástya építőjének nevét és építési feliratát Evlia cselebi leírása őrizte meg az utókornak, köznapi neve egyszerűen Szu kuleszi (Víztorony, vagy Vízi torony) volt (Marsigli, Magliar, Topçular kati). Fontos megjegyeznünk, hogy Evlia szerint a bástya egyúttal egy városrész névadója is. Megjegyzendő, hogy nem egészen egyértelmű, hogy a Szu kuleszi nevet erre a bástyára kell-e értenünk: Evlia szerint a két építmény különbözik egymástól, bár egymás közelében állnak. Talán hasonló lehet a helyzet, mint az Erdélyi és Musztafa pa-

sa bástyájánál: két egymásra épült erődelem neve keveredett egymással.

Az emeletes ágyúbástya a palotától a Dunához tartó déli fal dunai végénél állt, s 1803–1810 között bontották le.²⁰ A bástya építési ideje vitatott, Zolnay László Zsigmond-korinak gondolta, ugyanakkor sem a Schedel, sem a Schön-metszeten (1541) nem szerepel. Látható ugyan Vico 1542. évi látképén, de ez az ábrázolás olyannyira hiteltelennek tűnik, hogy rá komolyabban nem alapozhatunk.²¹ Mindezek fényében elképzelhető, hogy a bástya eredeti török épület.²² Evlia a következőket mondja róla:

„És ennek a bástyának a Dunára néző mellvédjén négyszögletes fehér márványon *szülüşz* írástípussal egy míves építési felirat (*kitábet*) van, de mivel nagy távolságban van, ezért nem tudtam, hogy miféle írás van rajta, ezért én szegény azonnal csónakba szálltam, és elolvastam. A bástya dátuma ez:

Allahnak legyen hála, Szülejmán szultán lelke boldogságra lelt,

S a falnak ezen támasztéka Ali pasa idejében épült. Istentől az a kérésünk – ó, Fejzi! –, hogy a hit ama harcósának

akik ellenállnak, adják ki lelküket kételkedésükben.²³ – mondván a bejtek így lettek kiszámolva. Év: [...]”²⁴

1663, Evlia cselebi leírásának keletkezése előtt számos Ali nevű pasája volt Budának. A kört szűkíti, hogy a bástya a tizenöt éves háború idején keletkezett látképeken rendre feltűnik, és a korai építés mellett szól az Evlia által lejegyzett feliratban Szülejmán szultán nevének említése is. A lemásolt versben egyébként benne kellene lappangania az elkészülés dátumának, ezt azonban nem sikerült kifejtennem, ahogy Evlia cselebi is üresen hagyta a szám helyét.²⁵ További segítség, hogy a szövegben olvasható a vers szerzőjének, Fejzinek a neve. Ilyen néven persze jó néhányan verseltek az Oszmán Birodalomban.²⁶ Közelebb visz azon-

²⁰ SEENGER 1950.

²¹ RÓZSA 1963, no. 72.

²² A kérdés elemzése: MAGYAR 2010, 190–191.

²³ Karácson Imre több tévedést is tartalmazó fordítása: „Hála Allahnak! Szulejmán lelke ismét vidám lett, / Elkészült a bástya Szeid Ali pasa idejében. / Ez a kérelmünk Istentől, hogy legyen boldog a hitnek e harcosa. / A helyén levők adják életüket az előbbihez hasonlóan.” EVLIA 1985, 246.

²⁴ EVLIYA 2002, 146. Az évszám Evlia művében sem szerepel.

²⁵ A törökök előszeretettel írtak kronogramokat építési feliratként, ezekben bizonyos szavak betűinek számértékét összeadva volt megfejthető a dátum. Vö: SUDÁR 2002–2006.

²⁶ Egy költői művésznév-gyűjtemény 36 Fejzi néven verselő személyt említ meg. DEIS 144–149.

¹⁹ GÜRBÜZ 2001, 221–222. İBRAHİMGİL 2013, 114.

ban a megoldáshoz egy parafrázis gyűjtemény. A parafrázis az oszmán – és tágabban a muszlim – költészet egyik sajátos megoldása, motorja, a költő-társadalom egy (ön)reflexiók megoldása.²⁷ A 17. század egyik igen jelentős parafrázisgyűjteményének szerzőjét Pesteli („pesti”) Hiszálának nevezték, Pesten született, és valószínűleg ott is halt meg 1651/52-ben.²⁸ Munkájában többször is szerepel idézet egy bizonyos Szejjid Fejzi bégtől, aki mellesleg Gül babáról is írt dicséző éneket.²⁹ Aligha kételkedhetünk abban, hogy a szent tisztelője és a bástya feliratának alkotója azonos.

Felbukkan egy bizonyos Fejzi nevű költő a 16. századi költői életrajz-gyűjteményekben is, aki a hódoltságához köthető. Szülejmán korszakának költői között szerepel, és a pozsegi Bajram bég egyik mulatsága során veszítette életét, legkésőbb 1570 körül.³⁰ Így viszont a lehetséges Ali pasák köre egyetlen személyre szűkül, Hádím Alira. Ő 1551. május 16/22-től 1553 februárjának végéig, majd 1556. február 22. vagy 23-tól 1557 februárjának elejéig viselte a budai helytartói tisztet.³¹ Az építkezés tehát hozzá kapcsolódik, és a jelek szerint az 1550-es években zajlott le. Talán ide köthető, hogy tartományi kincstár a budai vár és annak bástyái javítására és építésére rendszeresen utalt ki különböző – egyébként nem túl jelentős – összegeket 1558. szept. 10 és dec. 15. között.³² (Ez annyiban érdekes, hogy ebben a három hónapban nyilván komolyabb munkák folytak, míg a pénztári napló további két évet felölelő bejegyzései között nem találunk ilyet.)

A bástyával kapcsolatban Evlia cselebi lejegyez egy helyi legendát is: „Pest várának oldalán, Budával szemben, a Duna partján egy mívesen épített fal van. [...] ebből az épületből a Duna folyó medre alatt a hitetlenek idejében volt egy út, amely Budára vezetett. Példamutató utacska volt, amely a Duna alatt Budára vitt. A hódítás után Szülejmán szultán így szólt: »Még a végén Duna vára [Buda] e miatt az út miatt kárt szenved!« Azt az utat lerombolták, és kővel töltötték fel. Most épületének a nyomai kívül vannak és láthatóak, és később Budán Ali pasa bástyája e fölött az út fölött lett megalapozva.”³³ Nem elképzelhetetlen, hogy a történet valamilyen módon a vízművel áll össz-

szefüggésben, amelyről egyébként Evlia is tudott, szerinte „Ali pasa említett bástyája mellett, a vízi toronyban levő vízkerék...” viszi a vizet a várba.³⁴

KARA HODZSA BÁSTYÁJA

E név egyetlen forrásban szerepel, Marsigli térképén: „F. Cara Oggia culasi.”³⁵ A kép alapján egyértelmű, hogy Kara Murád pasa bástyájáról van szó. Hogy a hodzsa („tanító”) szó hogyan került az elnevezésbe, azt nem tudjuk, de talán összefügghet Hadzsi aga/Hadzsi Ahmed dzsámijával, amely éppen a bástya előterében állt.³⁶

KARA MURÁD PASA BÁSTYÁJA

Az északi falrendszert Szijávus pasa bástyája és a Bécsi kapu között Kara Murád pasa bástyája erősítette. A pasa melléknevét (Kara 'fekete') Evlia cselebi árulja el nekünk 1663-ban, s ezzel azonosítja is személyét. Kara Murád janicsáragából lett nagyvezír 1648-ban, de hamarosan éppen fegyvertársai csapták el, s mintegy száműzetésképpen került Budára, az udvartól jókora távolságra. Viszonylag hosszú ideig, 1650–1653 között volt budai pasa, s valószínűleg kevéssé reménykedett a visszatérésben, hiszen komoly építkezésekbe fogott, s berendezkedett a végvidéken: első – és általunk ismert egyetlen – vallási alapítványát is itt hozta létre, amely a palota nyugati falszorosában felépített dzsámit működtette. Murád azonban építkezett a pasapalotában is.³⁷

Az északi falszakaszon emelt bástyája – amely már szerepel Ottendorff 1663-ban keletkezett térképén – mintha illeszkedne elődjének, Szijávus pasának az építéséhez, s egy erősítési programot, jelesül az északi falszakasz céltudatos megerősítését rajzolná ki. Ekkor nem csak bástyákat építettek, hanem a teljes falszakaszt újragondolták: a középkori faltól jó tíz méterrel északabbra épült az új, máig meglévő fal, s ekkor alakult ki a Bécsi kapu északi oldalán a fal nagy, félkörös kanyarulata is.

KARAKAS PASA TORNYA

A tornyot Marsigli szerint Karakas pasa építtette, s ezt Andreas Magliaris megerősíti: „*Karagas kulasi. Torredetta delle Ciglienere*” (a *ciglia* szó olaszul

²⁷ A parafrázisokról a muszlim irodalmi életben: PÉRI 2016, 63–64.

²⁸ KAYA 2007.

²⁹ KAYA 2003, 117.

³⁰ ÂŞIK ÇELEBİ 1971, 213b–214a; ÂLİ 1994, 259.

³¹ GÉVAY 1841, 7.

³² FEKETE-KÁLDY-NAGY 1962, 319, 321, 328, 332, 335, 338, 347, 348, 351, 357. Összesen kb 20.000 akcséról volt szó.

³³ EVLIYA 2002, 151.

³⁴ EVLIYA 2002, 151.

³⁵ VERESS 1906, 148–149 között.

³⁶ SUDÁR 2014, 201–204.

³⁷ Életrajzához: GÉVAY 1841, 40; SUDÁR 2011.

szempillát jelent). Karakas melléknévvel csak egyetlen budai pasa működött, Mehmed, 1618–1621 között.

A pasa a szultáni udvarban nevelkedett, ahol a legmagasabb posztja a *dogandzsibasi* volt, tehát az udvari sólymászok egyik csoportját vezette. 1612 végén került először külső szolgálatra, a boszniai tartomány élére. Innen Kanizsára vezetett az útja, majd 1616-ban aleppói, egy évvel később pedig ruméliai pasa lett. 1618 májusa és 1621 februárja között budai pasaként tevékenykedett. A hódoltsági belpolitikában egyértelműen Kádizáde Ali és Hâbil efendi táborához tartozott. Ez a csoportosulás igyekezett jó kapcsolatokat fenntartani a Habsburgokkal, a béketárgyalások rendre az ő nevükhöz fűződtek. Kifejezetten ellenséges viszonyban álltak a háborús párttal, s így azok támogatójával, Bethlen Gáborral is. Karakas Mehmedet Hâbil efendi – előbb budai majd belgrádi főmufti – egyik levelében fiának nevezte, ami több mint egyszerű szófordulat: valószínűleg a kettejük közötti szoros viszonyra utal. 1620-ban azután a pasa nagyon rossz – bár feltehetőleg Isztambulból sugallt – lépésre szánta el magát: bevette a Bethlen Gábor kezén lévő Vácot, amellyel a Magyar Királyság elitje előtt teljes mértékben hiteltelenítette az erdélyi fejedelmet. Ezzel hatalmas politikai kárt okozott saját országának is, és Bethlen, valamint az őt támogató lobbis rövid úton elérte, hogy leváltsák. 1621-ben azután a lengyel frontra vezényelték, ahol Kamenyec ostroma során elesett. A gyorsan terjedő pletykák szerint valójában a nagyvezír, Ohrili Hüszejn pasa küldte a biztos halálba, akit többek között erre hivatkozva hamarosan elcsaptak.³⁸

Karakas Mehmed annak ellenére, hogy csak néhány évet töltött a hódoltságban, viszonylag jelentős építészeti hagyatékokat hagyott maga után. Fehérváron dzsámit és mecsetet építtetett, amelyeket Evlia szerint bőséges alapítvánnyal látott el.³⁹ Emellett csorgókutát és kolostort is emelt, és a város egyik bástyája is az ő nevéhez fűződik.⁴⁰ De díszes imahelyet alapított az általa elfoglalt Vácon is,⁴¹ ahol Evlia cselebi szerint minden jelentősebb intézmény az ő nevéhez fűződött. Mindezek fényében nem meglepő, hogy Budán, ráadásul a törökök által belsővárnak tekintett részen tornyot építtetett.⁴²

³⁸ Karakas Mehmed életére: GÉVAY 1841, 26.

³⁹ EVLIYÁ 2003, 26; EVLIA 1908, 48.

⁴⁰ EVLIYÁ 2003, 26–28; EVLIA 1908,

⁴¹ EVLIYÁ 2002, 237; EVLIA 1985, 436.

⁴² VÖ: MOLNÁR 1973.

KÁSZIM PASA BÁSTYÁJA

Kászim pasa bástyáját ma Fehérvári rondella néven ismerjük, amely a Fehérvári kapu (törökül Ova kapuszu, 'mezei kapu') mellett állt. A kapu már a középkorban is létezett, és Schön metszete szerint a 16. század derekára hatalmas kaputorony erősítette meg. Ez elé már a török időkben, de még a 16. században épült egy rondella, amelynek azonban sem építőjét, sem építési idejét nem ismerjük.⁴³ A 17. század közepén Gürdzsi Kenán kezdte meg ezen védmű átépítését. Ő 1656–1659 között volt budai pasa, majd egy rövid ideig még 1663-ban is betöltötte e posztot. Az építkezés mindkét időszakhoz köthető, Evlia cselebi 1663 nyarán említi a Kenán féle munkakezdést, amikor a pasa éppen távozott erről a posztról. Kenán egyébként nem tűnik a korszak különösebben aktív szereplőjének, talán misztikus hajlamai miatt sem (ezért kapta a szúfi 'misztikus' melléknevet).⁴⁴ Még egy alapítványáról tudunk, az 1658-ban bevett Jenő várában egy dzsámi fűződött a nevéhez.⁴⁵ A budai bástyaépítkezést azután egyik utóda, Kászim pasa fejezte be, máig fennmaradt építési felirata szerint 1668/69-ben. Maga Kászim azonban 1666 áprilisától 1667 májusáig látta el a budai pasa posztját, s utána kelet-Anatóliába vezényelték, a nevéhez fűződő erődítmény tehát már távozása után nyerte el végső formáját.⁴⁶ Az azonban egészen bizonyos, hogy az építkezés döntő szakasza hozzá köthető, egyrészt az építési felirat miatt, másrészt azért, mert minden forrásunk az ő nevével fémjelzi a bástyát. (Marsigli átnézeti térképén a bástya építőjének neve Casam formában szerepel, ami a Kászim nem túl szerencsés átírása. Ez az alak mehetett tovább Magliarhoz, akinél már a teljesen téves Hassan alak olvasható.)

MAHMÚD PASA BÁSTYÁJA

A Bécsi-kapu és az Erdélyi bástya közötti falszakaszt a törökök nem építették ki olyan erősen, mint a Földbástya felőli oldalt. A nagy, új várfal felhúzósa elmaradt, lehetséges persze, hogy a terepadottságok miatt nem érezték fontosnak ezt. Szerényebb mértékben azonban mégis megvalósult az építkezés: a középkori fal elé itt is új falat húztak, amely azonban jóval alacsonyabb volt nyugati párjánál. Nyomvonala azonban hasonlított: a Bécsi-kapu-

⁴³ GERŐ 1956.

⁴⁴ Kenán életére: GÉVAY 1841, 41–42; SUDÁR 2011, 892–893.

⁴⁵ SUDÁR 2014, 353–354.

⁴⁶ Életrajza: GÉVAY 1841, 46–47.

tól meredeken észak felé indult, majd a középkori fallal párhuzamosan futott, s végül az Erdélyi bástyához csatlakozott, s az annak oldalában nyíló kis felvonóhidat maga mögé rejtette. A fal ma már nem létezik, nyomvonala részben megfigyelhető még a mai Európa park kialakításában. Ezt a falszakaszt egyetlen kisebb bástya, vagy talán inkább torony erősítette meg, amelynek építési felirata is ismert: eszerint a munka 1668/69-ben zajlott le, az építető pedig Mahmúd budai pasa volt (1667–1670).⁴⁷ Nincs okunk kételkedni benne, hogy a falszakaszt is ekkor emelték. A kialakítás hosszabb távú tervezésre vall, s minden bizonynyal a nyugatabbi résszel együtt alakították ki az elképzeléseket. Az építkezés késését talán a Köprülü-háborúk időszaka okozta, mindenesetre a két birodalom békekötése után viszonylag gyorsan hozzáláttak a törökök a munkálatokhoz.

A bástya és falrendszere 1854-ben még állt, s 1870 körül tűnik el a térképekről, 1871-ben már egyértelműen nem szerepel rajtuk.

MUSZTAFA PASA BÁSTYÁJA

Musztafa pasa neve két épülettel kapcsolatban is feltűnik. Luigi Ferdinando Marsigli átnézeti térképén „E” betűjellel Musztaj, azaz Musztafa pasa bástyáját (*tábijje*) láthatjuk, „G”-vel pedig Musztafa pasa tornyát (*kule*). Ez utóbbi Szijávus pasa bástyájával azonos, és a név szerepel az építési feliraton is Musztafa mírliva pasa alakban. A bonyolult megfogalmazás valószínűleg arra utal, hogy egy várakozási állományban lévő pasa segítette Szijávus munkáját, aki javadalomképpen (*arpalik*) egy szandzsák jövedelmeit kapta meg. Személyét jelenleg nem tudjuk azonosítani. Érdekes, hogy neve népnyelvi formában, Musztajként került feljegyzésre.

Hasonlóképpen problematikus a másik objektum (*tábijje*) is, ez ugyanis az Erdélyi bástyával azonos, míg ugyane térképen a bástya közepén álló kerek tornyot nevezik Erdélyi bástyának. Ezzel az információval nehéz mit kezdeni, szemben áll minden más ismeretünkkel. Talán arról lehet szó, hogy a két jel felcserélődött, és a belső kerek ágyútornyot emeltette/építette újjá valamelyik Musztafa pasa. Talán ide vonható a helyi születésű Ibrahim Pecsevi egyik információja is. Eszerint Szokollu Musztafa pasa (1566–1578) „Buda külvárosának falait és a lőporgyárat megépítette, és a várhoz néhány tornyot építtetett”.⁴⁸ Így elképzel-

hető, hogy Szokollu Musztafa lenne a megnevezett személy, és talán az Erdélyi bástya belsejében álló toronyról van szó.⁴⁹

SZIJÁVUS AGA (KÖSZE)

Szijávus aga nevét ugyan egyik erődítményelem sem viseli, Marsigli azonban három esetben is megjegyzi, hogy ő volt az építő: az Arany és az Ezüst bástya, valamint egy „sorompó” leírásánál. A két bástya az 1684-ben készült vázlatokon és metszeteken még nem szerepel, ezért könnyen adódott a következtetés, hogy az ostrom tapasztalatai alapján, 1684–1686 között készülhettek. Fekete Lajos meg is találta a kérdéses személyt: Kösze Szijávus agáról van szó, akit az udvarból 1684 végén küldtek Budára az erődrendszer kijavítása végett.⁵⁰ Neve szerepel a kor legjobban értesült krónikásának, Szilahtár Musztafának a krónikájában éppen úgy, mint egy kortárs levélgyűjteményben.⁵¹ Személyéről nem sokat tudunk, mindössze annyi biztos, hogy javadalombirtokos, *záim* volt, és néhány évvel később még mindig agaként ő vitte meg Nis elfoglalásának jó hírért a nagyvezírtől a szultáni udvarba.⁵²

Munkájának egyik legkomolyabb eredménye a Vízi-kaput a Dunával összekötő – az istállókat és a vízművet északról védő – zárófal volt, amelyet két, egy nagyobb és egy kisebb bástyával erősített meg. Az istállók között korábban is fal futott, a dunai oldalon pedig már állt az Istálló bástya (Ahurluk kuleszi). A parthoz közelebb eső istállót pedig egy sorompó, lényegében egy paliszádfal segítségével kötötte össze a Szefer pasa dzsámi-val és az annak közelében álló Orucs aga tornyával. Így lényegében egy újabb zárt védelmi egység jött létre a kurtinától északra.⁵³

SZIJÁVUS PASA BÁSTYÁJA

A Földbástya és a Bécsi-kapu közötti nagyjából 500 m hosszú falszakaszt a törökök több bástyával erősítették meg, ezek egyikét Szijávus pasa irányításával emelték a törökök. A bástya építési felirata is fennmaradt: „A földkerekség kalifája, Mehmed szultán kán uralkodása alatt – Isten tartsa meg életét és hatalmát – építette Szijávus

⁴⁹ TEREI-TAKÁCS 2019.

⁵⁰ FEKETE 1944, 111, 117, 119, 144, 289. Fekete Szijávust építőmeszternek nevezi, eddig azonban ennek nyomát nem találtam.

⁵¹ SILAHDÁR 1928, I, 979.

⁵² SILAHDÁR 1928.

⁵³ MAGYAR 2002.

⁴⁷ KREMMER 1913, 411–414.

⁴⁸ Török Történetírók III, 86.

vezér pasa, Musztafa mírliva pasa és Dzsáfer Musztafa míralaj bej. Az 1059. évben (1649. január 15 – december 6).” Szijávus valóban ekkor, 1648–1650 között vezette a tartományt. A bástya szerepel az Ottendorff Henrik által 1663-ban készített térképen és ugyanebben az évben Evlia cselebi is megemlíti. A visszafoglalás kori rajzokon mindvégig szerepel, és átépített formában ma is áll.

SZÜLEJMÁN PASA BÁSTYÁJA

Az erődelem egyetlen forrásban, Evlia cselebi 1663. évi leírásában szerepel, de ott is csak egy felsorolás részeként. Helyéről egyetlen halvány jel adhat némi felvilágosítást: szintén Evlia cselebi leírása szerint a Víziváros bölméinek, védelmi szakaszainak egyikét Szülejmán pasáról nevezték el.⁵⁴ Mivel ilyen nevű pasának ismert épülete nem volt a városban, könnyen elképzelhető, hogy éppen a bástya adta az erődszakasz nevét, éppúgy, ahogy Ali pasa bástyájánál is történt. Evlia leírása nem teljesen világos, de az bizonyos, hogy e városrész a Vízivárosban a Dunával párhuzamosan futó főút mellett terült el, Tojgun pasa bölméjétől északra. Ez utóbbit jó okkal köthetjük Tojgun pasa városrészéhez, amelynek helyét jól kijelöli a pasa részben ma is álló dzsámija. Evlia leírása azt sugallja, hogy Szülejmán pasa bölméje esetleg éppen az északi városfalig, a Kakas-kapuig terjedt. Ha így van, akkor nem teljesen elképzelhetetlen, hogy a pasa bástyája a városfal keleti, Dunai végét megerősítő hatalmas ágyúbástya volt. Az épület egészen bizonyosan a tizenöt éves háború előtt készült az ábrázolások tanúsága alapján. Ebben az időszakban csak egyetlen Szülejmán nevű pasa jöhet szóba, Buda első török helytartója (1541–1542).⁵⁵ E megoldást támogatja, hogy e bástyának a nevét nem ismerjük, csak általánosságban a Kakas-kapu bástyájaként emlegették, építetőről pedig nincs információink. Ugyanakkor nehezen képzelhető el, hogy e hatalmas épületről a város leírói rendre megfeledeztek volna.

ORUDZS AGA BÁSTYÁJA

A bástya – egy hasonló nevű dzsámival egyetemben – csak Marsiglinál szerepel, máshol nem. Utóbbi azonban egyértelműen korábbi, akkor

Hadzsi Szefer néven emlegették.⁵⁶ Részleges fel-tárására 2008-ban került sor.⁵⁷

Maga a torony 1684-ben szerepel Hallart metszetein, de nincs ott – a dzsámi sem – az 1600 körüli vízfestményen. Nem szerepel Dillich 1606-os és 1609-es látképein sem, ahogy az 1602-es ábrázolásról és Mair metszetéről is hiányzik. Ezek alapján azt kell gondolnunk, hogy a bástya és a dzsámi a 17. században épült. Ottendorff 1663-ban készült térképének ezen része teljesen el van rajzolva, ezért nem használható. Hadzsi Szefer dzsámija és városrésze azonban Evliánál szerepel, ez esetleg a bástya létrejöttét is keltezheti, mégpedig 1663 elé.

Az 1686-ban készült ábrázolásokon a bástya, a kapu, és a Duna-parti fal be van kötve a keleti istállóhoz, majd az új, Arany és Ezüst bástyákkal képez védelmi egységet. A parti fal ugyan 1684-ben még hiányzik, de a bástya már áll, azaz az Arany-bástyás védelmi rendszer létrejötte nem keltezi Orudzsa aga bástyáját. Megjegyzendő, hogy Mürtezá pasa (1626–1630) építkezései során a királyi istállót is felújította, új tetővel látta el, de bástyaépítésről nem esik szó.⁵⁸

ULAMA PASA BÁSTYÁJA

Ulama pasa a 16. század derekának érdekes, hányattatott sorsú figurája. A mai Azerbajdzsán vidékén élt, és egy nomád türkmén nemzetség feje volt, aki azonban a Szafavida Birodalmon belül zajló hatalmi harc okán több társával együtt az oszmánokhoz menekült. Azok szívesen fogadták, de azonnal a birodalom túlsó végére, a magyar frontra dobták át őket, ahol azután megcsinálhatták a szerencséjüket. A legnagyobb karriert talán éppen Ulama futotta be, aki egyébként azon kevés valódi törökök közé tartozott, akik eljutottak a hódoltságba.

A pasa különösen sokat vitézkedett a hódoltság kialakításának idején, az 1540-es és 50-es években. Különösen kitűnt Pest védelménél 1542-ben.⁵⁹ Talán ennek tapasztalatai alapján emelhetette a pesti vár hatalmas, északi, dunaparti bástyáját, amelyben egyébként egy dzsámit is kialakított.⁶⁰ Építő tevékenységét mutatja a budai városban kialakított kútja is.⁶¹ Evlia szerint egy tornyot is emelt, amelynek helyét, ha furcsa módon is, de meghatározta. Szokásához híven a budai vár jellemzé-

⁵⁶ SUDÁR 2014, 210.

⁵⁷ PAPP–TÓTH 2009.

⁵⁸ FODOR 1985, 167.

⁵⁹ Életére: DÁVID 2002–2006.

⁶⁰ EVLIYÁ 2002, 138.

⁶¹ EVLIYÁ 2002, 145.

⁵⁴ EVLIYÁ 2002, 146.

⁵⁵ GÉVAY 1841, 5.

séhez is egy hasonlatot használt,⁶² mégpedig egy gályáét. „Ha Gül baba dombjáról nézünk erre a várra, akkor mandula formájúnak tűnik, de ha Gürz Elijász baba hegyéről nézzük, akkor olyanak tűnik, mint az oszmán ház basztarda gályája. Például a Kizil szaraj része [azaz a palota] a gálya magas tatfelépítménye, a vár közepén lévő piac két oldalán lévő boltok a gálya jobb és baloldalán levő evezőspadok. A közepén levő nagy út a gálya közepén futó fedélzete. A szultáni dzsámi minaretje a középső árbochoz hasonlatos. Musztafa pasa minaretje az előárboc. A Bécsi kapu környéke a gálya orrnál lévő hajóteste. És Ulama pasa tornya az orra felé a gálya [...].”⁶³

A basztarda egy oszmán hajótípus, általában a nagy méretű gályákat értették rajta. A palota hatalmas tömbje az oszmán gályák magas tatfelépítményére emlékeztette Evliát. (A képbe még a nagyrondelta is beleillik: egyes gályákon a tatfelépítményhez félkör alakú erkély is járult.) A középső út – a Tárnok utca és az Országház utca vonala – a közepén végigfutó keskeny fedélzet, kétoldalt a háztömbök az evezőspadok. A Szülejmán-dzsámi, azaz a volt Nagyboldogasszony-templom tornya a főárboc, és valószínűleg a Mária-Magdolna templomé az előárboc. (Hogy ezt miért nevezi Musztafa pasa minaretjének, nem tudjuk.) A Gellért-hegyről nézve valóban a Bécsi-kapu környéke az orr, és valahol itt volt Ulama pasa tornya is. Sajnos éppen a kulcs szót nem sikerült értelmezni: a *kajalik* a tengerészeti nyelvben ismeretlen fogalom.⁶⁴ Az viszont nem kétséges, hogy Ulama pasa bástyája valahol itt, az északi falszakaszon állt.

VELI BÉG BÁSTYÁJA

Veli bég a török hódítás időszakának neves figurája volt, a hódoltságban több helyen is építkezett. Székesfehérváron dzsámit és csorgókat emeltetett, sírkápolnája pedig a Rózsa-dombon állt. A domb lábainál elterülő Barutháne városrészben

fürdőt építtetett, ezt azonban később Szokollu Musztafa pasa szerezte meg. A jelek szerint a vár erősítésére is gondot fordított, a nyugati falat erősítette meg egy rondellával, amelyet így a 16. század 50-es és 60-as éveire tehetünk.⁶⁵ Érdekes, hogy az erődelem Marsigli átnézeti képén Ahmed csorbadzsi néven szerepel, de lehetséges, hogy ez a név a bástyát védő alakulattól származott: a csorbadzsi ('leveses') janicsár tiszti rang volt.

Foglaljuk össze a fentieket!

A budai várat az 1530-as években Szapolyai János király kezdte korszerűsíteni a török támadások tapasztalatai nyomán, de elsősorban a Habsburgok ellenében. Ekkor épült a déli nagyrondelta, az Esztergomi és az Erdélyi bástya, és talán a Híradás bástya is. A törökök hamarosan újra építkezni kezdtek, Ali pasa megépíttette a hatalmas Vízi bástyát, és talán ekkoriban emelték a Kakas kapu melletti rondellát is. A következő évtizedben készülhetett el Musztafa pasa bástyája és Veli bég bástyája. A következő évtizedekből nincs hírünk új erődelemek létesítéséről, ilyenre majd csak a tizenöt éves háború után kerül sor. 1618–1620 táján építtette a Palota védelmére Karakas Mehmed pasa a róla elnevezett tornyot, Mürtezá pasa pedig az Esztergomi rondellát (Föld bástya) emeltette meg. Átfogó modernizációs hullám a 17. század közepén indult. Először az északi várfal megerősítéséhez fogtak hozzá: a várfalat előrébb tolták, és új bástyákkal erősítették meg: Szijávus 1648–1650 között, Kara Murád pedig 1650–1653 között emeltetett újabb rondellát, s ezzel a Bécsi kaputól nyugatra eső szakasz védelmét erősítették meg. A 1660-as években Kenán és Kászim pasák az Ova (Fehérvári) kaput fedező rondellát építtették meg, ezzel párhuzamosan Mahmúd pasa a Bécsi-kaputól keletre eső falszakaszt erősítette meg. Nem úgy járt el, mint a nyugati oldalon: új, önálló – ámde a párjánál jóval alacsonyabb – falat emeltetett az Erdélyi bástyaig.

Az utolsó nagy vállalkozás a Vízi kapu megerősítése volt: ennek fedezésére és a belső vár biztonságosabbá tételére emeltette Szijávus aga az Arany és Ezüst bástyákat, a védelmi rendszerbe befolgalva a királyi istállókat is.

Bár a török erődtípusok egy része eltűnt, a budai vár mai képét, a bástyasétányt mégis sok szempontból az ő építkezéseik határozzák meg. Meglepő módon azonban ezen építkezések jó része a hódoltság utolsó szakaszához, egy tudatos erősítési programhoz köthető.

⁶² YILDIRIM 2016, 723–726.

⁶³ Bu kal'aya Gül Baba bayırından nazar olunsa şekli-bâdemî görünüür, ammâ Gerz İlyâs Baba dağında bakılsa gûyâ Âl-i Osmân'ın başdarda kadırgası gibi görünüür. Meselâ Kızılşarâyı tarafı kadırganın mürtedî kiçidir ve kal'anın ortasında olan çârsünun iki tarafındaki dükkânlar kadırganın yemîn ü yesârında mankalarıdır. Ortasındaki ulu yolu kadırganın orta güvertesidir. Hünkâr câmi'i minâresi orta direk gibidir. Mustafâ Paşa minâresi trinketa direğidir. Beç kapusu tarafı kadırganın başında karınası gibidir. Ve Ulama Paşa kulleşi burnuna doğru kadırganın kayalğı gibidir. Evliyâ 2002, 138.

⁶⁴ A modern kiadás a *kajalik* szót használja, míg az egyébként hibás arabbetűs szövegben *kabalik* olvasható. (229.) A hajózási terminológiában egyikkel sem találkoztam.

⁶⁵ SUDÁR 2014, 279–280.

BUDA BÁSTYÁINAK TÖRÖK KORI ELNEVEZÉSEI A FORRÁSOKBAN

	Topcsular katibi	Szilahdár	Evlia	Bolognai rajz	Marsigli- Budai vár	Marsigli-Buda és környéke	Magliar
Toprak	x/Hák	x		x	x	x	x
Szijávus			x		x	Musztafa pasa	Musztafa pasa
Kara Murád			x		x	Kara hodzsa	
Mahmúd					x		
Erdel	Osztorgon?	x		x	x	Musztafa/ Erdel	
Haber		x		x	x	x	Buro(n)
Ali pasa	Szu	Bölme	x	Szu	Szu	Bölme	Szu
Frengi		x			x	x	x
Karakas Mehmed		x	x	x	x	x	x
Kászim		x	Szári Kenán	x	x	x	x
Veli bég		x			x	Ahmed csorbadzsi	
Savanyú leves		x		x	x	x	
Szülejmán pasa			x				
Báli pasa			x				
Orucs aga					x		
Áhorluk					x		
Gümüs					x		
Altin					x		
Horosz kapi					x		x

IRODALOM

- ÂLÎ 1994
ÂLÎ, Gelibolulu Mustafa: Kühü'l-ahbâr'ın tezkire kısmı, haz. Mustafa İSEN, Ankara, 1994.
- ÂŞIK ÇELEBİ 1971
ÂŞIK ÇELEBİ, Meşâ'irüŝ-ŝu'arâ or tezkire of 'Âşik Çelebi. Ed. G. M. Meredith-Owens. London, 1971.
- DÁVID 2002–2006
DÁVID Géza: Egy távolról jött oszmán főember a magyar végeken: Ulama bég. Keletkutatás 2002. ősz–2006. ősz, p. 62–82.
- DÁVID–FODOR 2005
DÁVID Géza–FODOR Pál: „Az ország ügye mindenk előtt való”. A szultáni tanács Magyarországra vonatkozó rendeletei (1544–1545, 1552). Bp., 2005. (História Könyvtár. Okmánytárak 1.)
- DEIS
Tezkirelere göre divan edebiyatı isimler sözlüğü. Haz.: Haluk İpekten–Mustafa İsen–Necip Okçu. Ankara, 1988.
- EVLIA 1908
EVLIA Cselebi török világotazó magyarországi utazásai. II. 1664–1666. Ford., jegyz. Dr. Karácson Imre. Bp., 1908. (Török–magyar kori történelmi emlékek. II. Írók.)
- EVLIA 1985
EVLIA Cselebi török világotazó magyarországi utazásai. Ford. Karácson Imre. Bp., 1985.
- EVLIYÂ 2002
EVLIYÂ Çelebi b. Derviş Mehemed Zillî: Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi. Topkapı Sarayı Kütüphanesi Revan 1457 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu–Dizini. 6. Kitap. Haz.: Seyyid Ali Kahraman–Yücel Dağlı. İstanbul, 2002.
- F. MOLNÁR 2006
F. MOLNÁR Mónika: Buda 1684. évi ostromának „ismeretlen” török ábrázolása a bolognai Marsili-gyűjteményből. Hadtörténelmi Közlemények 119. (2006):2, p. 373–388.
- FEKETE 1944
FEKETE Lajos: Budapest a törökkorban. Bp., 1944. (Budapest története, 3.)
- FEKETE–KÁLDY–NAGY 1962
FEKETE Lajos–FEKETE Gyula: Budai török számadáskönyvek. Bp., 1962.
- FODOR 1981
FODOR Pál: Egy szeldzsuk intézmény útja Magyarországra: a dzserehorok. Hadtörténelmi Közlemények 28. (1981):3. p. 354–375.
- FODOR1985
FODOR Pál: Néhány adat a török végvári rendszer állapotáról a 17. század középső harmadából. In: Magyar és török végvárak 1663–1684. Szerk.: Bodó Sándor–Szabó Jolán. Eger, 1985. p. 165–172.
- GÉVAY 1841
GÉVAY Antal: A budai pasák. Wien, 1841.
- GERŐ 1956
GERŐ Győző: Adatok a budai vár törökkori építészetéhez : a Fehérvári rondella építéstörténete. Budapest Régiségei 17. (1956), p. 261–278.
- GÜRBÜZ 2001
GÜRBÜZ, Adnan: XVI–XVII. yüzyıllarda Alaiye kalesi. Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi 2001:10, p. 207–226.
- İBRAHİMGİL 2013
İBRAHİMGİL, Mehmet Zeki: Evliya Çelebi Seyahatnamesinde Ohri-sancağı. Sanat Tarihi Dergisi 22. (2013), p. 107–129.
- KAYA 2003
KAYA, Bilge: Hisâlî. Hayatı-eserlerive Metâliü'n nezâir adlı eserinin birinci cildi. (İnceleme–metin) Ankara, 2003. (Doktora tezi)
- KAYA 2007
KAYA, Bilge: Peşteli Hisâlî. In: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, XXXIV. İstanbul, 2007, 254.
- KREMMER 1913
KREMMER Dezső: Budai török emlékek. Archaeologiai Értesítő 33. (1913): 5, p. 411–423.
- MAGYAR 2002
MAGYAR Károly: Török kori erődítések a budai vár déli részén. In: A hódoltság régészeti kutatása. Szerk.: Gerelyes Ibolya–Kovács Gyöngyi. Bp., 2002. p. 59–70. (Opuscula Hungarica, 3.)

- MAGYAR 2010 MAGYAR Károly: A középkori budai vízművekről. In: A középkor és a kora újkor régészete Magyarországon. Szerk.: Benkő Elek, Kovács Gyöngyi. Bp., 2010. p. 189-206.
- MOLNÁR 1973 MOLNÁR József: Karakas budai pasa tornya. Műemlékvédelem 17. (1973), p. 202-204.
- OTTENDORFF 1943 OTTENDORFF, Heinrich: Budáról Belgrádba 1663-ban. Ottendorf Henrik képes útleírása. S. a. r. Hermann Egyed. Pécs, 1943.
- PAPP-TÓTH 2009 PAPP Adrienn-TÓTH Anikó: A Budai Főgyűjtő csatornához kapcsolódó tabáni és Ybl téri ásások. Aquincumi füzetek 16. (2009), p. 105-111.
- PÉRI 2016 PÉRI Benedek: I. Szelim szultán (1512-1520) imitációs technikája. Két Háfiz parafrázis példája. Keletkutatás 2016, tavasz, p. 63-76.
- RÓZSA 1963 RÓZSA György: Budapest látképei. Bp., 1963.
- SEENGER 1950 SEENGER Ervin: A mai Várkert-rakpart szabályozása 1800 körül. Budapest Régiségei 15. (1950), p. 575-578.
- SILAHDÂR 1928 SILAHDÂR Fındıklılı Mehmed Ağa: Silahdâr târihi. I-II. İstanbul, 1928.
- SUDÁR 2002-2006 SUDÁR Balázs: Mikor épült a Császárfürdő? Egy török kronogramma nyomában. Keletkutatás 2002. ősz-2006. ősz, p. 189-200.
- SUDÁR 2011 SUDÁR Balázs: A hódoltsági pasák az oszmán belpolitika forgatagában (1657-1665). Hadtörténelmi Közlemények 124. (2011):3, p. 888-909.
- SUDÁR 2014 SUDÁR Balázs: Dzsámik és mecsetek a hódolt Magyarországon. Bp., 2014.
- TEREI-TAKÁCS 2019 TEREI György-TAKÁCS Ágoston: Feltárás a Budapest I. Táncsics M. u. 9. sz. telken, az Erdélyi bástya területén. Castrum 22. (2019), p. 139-144.
- Török történetírók Török történetírók. I-III. Ford. Karácson Imre-Thúry József. Bp., 1893, 1896, 1916.
- VÉGH 1997 VÉGH András: A középkori várostól a török erődig : a budai vár erődítéseinek változásai az alapítástól a tizenötéves háborúig. Budapest Régiségei 31. (1997), p. 295-312.
- VÉGH 2015 VÉGH András: Buda. I. kötet, 1686-ig. Bp., 2015. (Magyar várostörténeti atlasz 4.)
- VELICS 1886, 1890 VELICS Antal: Magyarországi török kincstári defterek. S. a. r. Kammerer Ernő. I-II. Bp., 1886, 1890.
- VERESS 1906 VERESS Endre: Gróf Marsigli Alajos Ferdinand olasz hadi mérnök jelentései és térképei Budavár 1684-86-i ostromairól, visszafoglalásáról és helyrajzáról. Budapest Régiségei 9. (1906), p. 105-170.
- YILDIRIM 2016 YILDIRIM, Ali: Evliya Çelebi Seyahatnâme'sinde Örnekli/Analojik Anlatım Üslubu. Turkish Studies 11. (2016):10, p. 715-728.

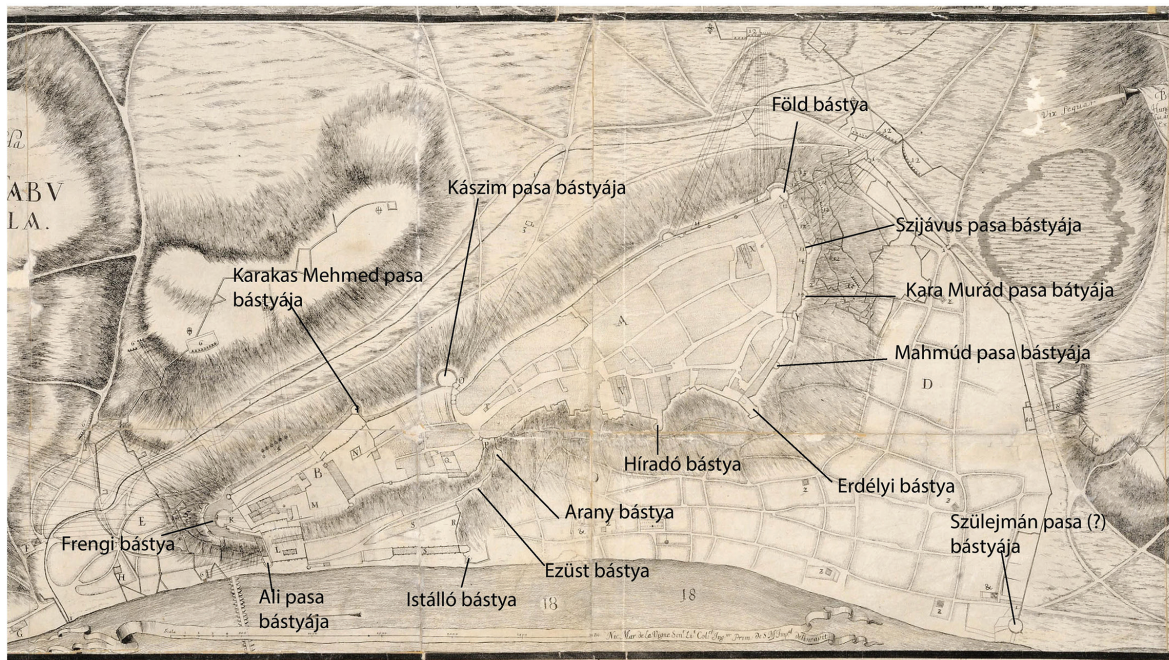
BASTIONS AND PASHAS

It was King János Szapolyai who, taking the experiences of Turkish attacks into consideration, began modernizing Buda castle: He had huge bastions and circular enclosures (rotundas) built at salient parts of the castle. In 1541 Buda was occupied by the Ottoman Turks and was besieged several times in the following 150 years, which made the conquerors continue renovating and modernizing the fortress. The phases of construction work can be traced in drawings and written sources as well as in the naming of the bastions since they were usually named after the officer in charge of the construction work. On the basis of the sources the construction process can be outlined as follows.

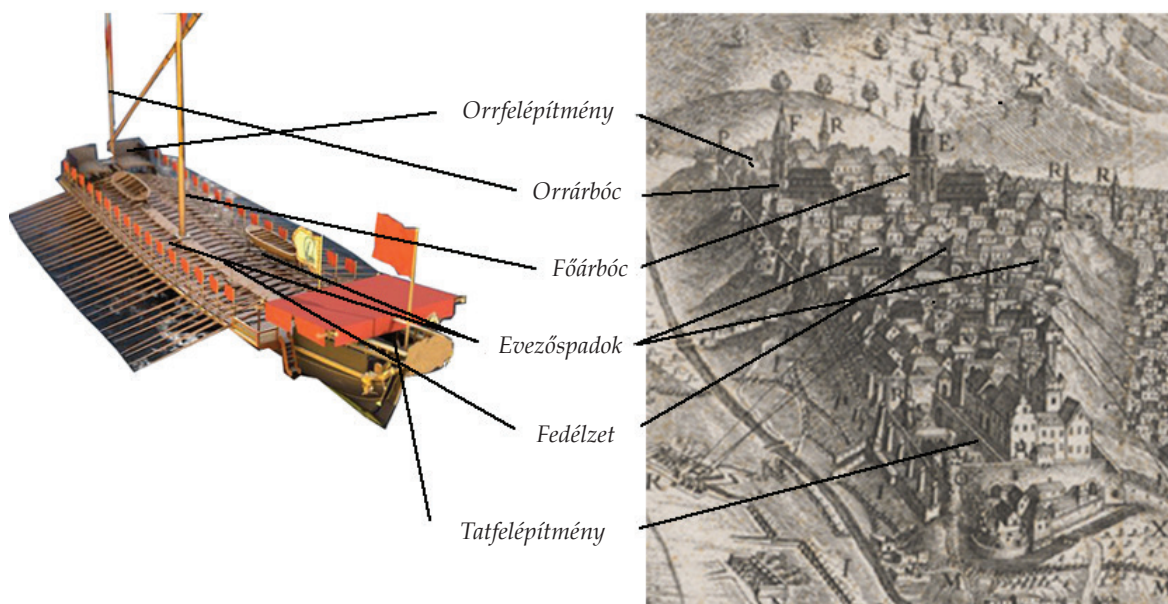
Probably in the first decade of the Turkish rule two big bastions were built on the bank of the Danube to protect a harbour of vital importance (the Bastion of Ali Pasha and Cock Gate Bastion). It is assumable that the Bastion of Mustafa Pasha and the Bastion of Veli Bey were built in the next decade, both fortifying the castle itself. Then, after the Fifteen Years' War, around 1618/1620 Karakas Mehmed Pasha had a tower constructed, named after himself, to protect the inner bailey of the castle. In addition, the walls of the Esztergom

Rotunda (Earth Bastion) were raised higher by order of Mürtezá Pasha.

Extensive modernization started in the middle of the 17th century. First, the northern castle wall was fortified. The wall was moved forward and was strengthened by new bastions: Szijávus (1648-1650) and Kara Murad (1650-1653) had new rotundas built to reinforce the defence of the walls west of the Vienna Gate. In the 1660s Kenan and Kaszim Pashas had a new rotunda built to protect the Ova Gate (Fehérvár Gate), whereas Mahmúd Pasha fortified the walls east of the Vienna Gate during the same period. The last challenge was fortifying the Water Gate. In order to protect the gate and also to make the inner bailey more secure, two bastions, the Gold and Silver Bastions were built by Szijavus Agha, thus including the royal stables in the defence structures, too. It is quite surprising that most of this building work was performed in the final period of the Turkish rule, as part of a deliberate fortification project. Although most of the Turkish fortifications was destroyed and has disappeared by now, the layout of Buda Castle still reflects their construction activities.

1. kép (Fig. 1.)

2. kép (Fig. 2.)